
A LOOK AT SOME OF THE FIRST SYNTAX TEXTBOOKS²

Donka Radeva Ilieva

Senior teacher in philosophy, history, bulgarian language and literature -
first professional qualification

“Vasil Levski” secondary school, Dulovo, Silistra Region

Phone: 0886368008

E-mail: ilieva_d@mail.bg

JEL Codes: I29

Abstract: *The Renaissance is an important period of Bulgarian history and as such implies multifaceted interpretations of what is happening in the various spheres of the cultural and socio-political life. It was at this crucial time - towards the end of the nineteenth and the beginning of the next century, various issues related to the New Bulgarian literary language began to be discussed. As an evidence of the many processes serve us the reflections of Bulgarian writers on the problems of the language, as well as their ideas about its future structure and spelling.*

Other important testimonials are the various textbooks which appear - in the preface of the 1930s - the "decade of the first Bulgarian grammarians and of the first New Bulgarian school", clearly stated the "typical for the Enlightenment philosophy the pursuit of a new secular science, art and culture, towards transforming education and shaping the new person according to the new principles." Historical time is characterized by overall progress: education, cultural, literary, social and economic life, and at the same time there are unifying processes in the field of literary language.

Syntax knowledge is indisputably important to students in the past, and today - through them, students learn not only to write correctly, but also to enrich their speech both meaningfully and intonationally...

The purpose of the paper is to present briefly several syntax textbooks that have appeared during the historical period described, with no claim to the completeness and scope of the exposition.

Keywords: *syntax, syntax textbook, literary language*

ВЪВЕДЕНИЕ

Във всеки период от българската история „живеят“ личности, които с присъствието си дават облик на културно-историческите процеси, „вдъхват“ им живот чрез идеите си и им предават панорамност и пълнота. Възраждането е важен период от българската история и като такъв предполага многостранни интерпретации на случващото се в различните сфери на културния и обществено-политическия живот. Същността и характера на самите противичащи процеси очертават и рамкират многопластовия контекст на възрожденската епоха.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Възрожденската действителност е пъстра: редица икономически, социални и духовни промени настъпват в живота на българите. Именно тези промени предопределят зараждането и развитието на борбата за духовно самоопределение и за националното освобождение, както и движението за новобългарска просвета. Водени от стремежа за сформирание на единна общност /нация/, която да се създаде на основата на единен книжовен език, възрожденските книжовници и общественици отчитат ролята му за изграждането, стабилизирането и просперитетата на националната държава. Затова историята на българския книжовен език може да бъде осмислена в *два аспекта*: от една страна – като важна част от процеса на формирането на българската нация, а от друга страна: появата и развитието на възрожденските концепции за българския книжовен език са важен елемент от историята на българската филологическа мисъл.

Именно в това преломно време – към края на деветнадесетото и началото на следващото столетие започват да се обсъждат различни въпроси, свързани с новобългарския

² Докладът е представен на заседание на секция „Обществени и хуманиарни науки“ на 18 октомври 2019 с оригинално заглавие на български език: ПОГЛЕД КЪМ НЯКОИ ОТ ПЪРВИТЕ УЧЕБНИЦИ ПО СИНТАКСИС.

книжовен език. Като свидетелство за многоликите процеси ни служат разсъжденията на българските книжовници върху проблемите на езика, както и идеите им за бъдещото му устройство и правопис. Те са важен ключ за изследване на епохата, в която се оформят общи възгледи за книжовния език, влияещи в една или друга степен върху неговото изграждане (Vachkova, 1998).

Други важни свидетелства са и различните учебници, които се появяват – в предговорите от 30-те години – „десетилетието на първите български граматика и на първото новобългарско училище“ (Danova, 1994), отчетливо е заявен „типичният за просвещенската философия стремеж към изграждане на нова светска наука, изкуство и култура, към преобразуване на образованието и формиране на новия човек в зависимост от новите принципи“. Историческото време се характеризира с цялостен напредък: на образованието, на културния, литературния, обществен и икономическия живот, като успоредно с това протичат и унификационни процеси в областта на книжовния език (Andreychin, 1986).

Знанията по синтаксис са неоспоримо важни за учениците и в миналото, и днес – те са част от езиковата култура на децата – подпомагат формирането, развиването и усъвършенстването на уменията за правилен подбор на езикови средства в различни комуникативни ситуации. Чрез тях учениците се научават не само да пишат правилно, но и обогатяват речта си и смислово, и интонационно.

Разработката има за цел да представи накратко няколко учебника по синтаксис, появили се през описания исторически период, като авторът няма претенциите за пълнота и обхватност на изложението.

Едно от най-ценните свидетелства за разглежданата епоха е „**Синтаксис на българския език в гимназиите, реалните, семинариите, педагогическите и общинските главни училища и за самоука**“, издаден в Пловдив през 1888 г. Негов автор е **Атанас Т. Илиев**. Важно е да се отбележи, че това е първият учебник по граматика, издаден след Освобождението, в който авторът сам е събрал и проучил езиковия материал, чрез който илюстрира граматичните проблеми. Същото важи и за синтактичните правила – те не са заимствани от чужди езици, а са изказани на базата на наблюдения върху родния език.

Още в началото на учебника място е намерила дефиницията, която Атанас Т. Илиев дава за изречението: „*Щом поне две представи се свържат помежду си в потвърдяване или отричане, изведнъж става мисъл; а мисълта, кога се изговори с думи, зове се изречение*“ (Илиев, 1888, с.1). Съчетаването на термините „представи“ и „мисъл“ е интересно и вероятно е под влияние на логическото направление в синтаксиса, чието начало е поставено от българските граматикаци преди Освобождението. Според автора, когато са налични „поне две представи“ и те си взаимодействат, това отключва процеса на пораждаване на „мисълта“. Важно е да се открие и фактът, че „двете представи“ си взаимодействат по различни начини: могат да следват една след друга, да си противоречат или да се допълват и пр.

В учебника на Атанас Т. Илиев се открояват редица интересни идеи, които се доближават до съвременните синтактични възгледи и формулировки. Посочено е, че „граматическото ядро на простото изречение“ се образува от подлог и сказуемо, които авторът свързва с ролята, която изпълняват в изречението: *подлогът* е това, „за което се говори“ в изречението, той назовава „предметно понятие“, а сказуемото /наречено „*прилог*“/ е „онова, което се казва за този подлог“. Авторът изказва мнение и за отношенията между главните части на простото изречение. Според него: подлогът е главна част, която е „синтактически независима“ и поставя в зависимост другата главна част – сказуемото. Т.е. сказуемото е синтактически зависима главна част.

Атанас Т. Илиев дава дефиниция и на сложното изречение, като се базира на *броя на подлозите и сказуемите в изречението*. Авторът разграничава *прости, сложни и слети* изречения, като им дава максимално ясни и конкретни определения. С малко думи, точно и ясно, авторът обяснява, че просто е изречението, в което има „само един подлог и един прилог“ (Илиев, 1888, с.11); сложното изречение е образувано от няколко прости, а слети са

изреченията, в които подлозите и прилозите са повече от един, т.е. слетите изречения имат „повече подлози или прилози или с повече и подлози и прилози“.

В учебника авторът е изложил подробно възгледите си за сложните изречения. Подробно са описани сложните съчинени изречения, а за простите изречения в състава на сложно съставното изречение авторът правилно е открил, че са зависими едно от друго, т.е. намират се в отношение на *главно и подчинено*. Атанас Илиев пише: „*мисълта, изказана в едното служи за допълнение или пояснение на мисълта или на някоя дума от другото изречение*“ (Илиев, 1888, с. 88). А малко по-нататък авторът добавя, че: „*подчиненото изречение всъщност не е друго нищо, но обикновена прибавка на някой дял от главното изречение (на подлога, прилога или предмета), разширена в цяло изречение*“ (Илиев, 1888, с. 94).

В „Синтаксиса“ на Атанас Илиев е представена и класификация на подчинените изречения, за която авторът използва различни критерии - съответни „прибавки“ в простото изречение.

Анализирайки днес написаното в учебника на Атанас Т. Илиев можем да подчертаем, че той е постижение за времето си, защото редица автори наблюдения могат да бъдат оценени и днес като актуални и плод на задълбочени търсения.

Друга интересна личност от разглеждания период е **Манол Иванов**. Представянето на неговите възгледи ще започнем с цитат от статията му „Няколко думи върху преподаването на българския език“. „Матерния си език – пише М. Иванов – трябва да изучаваме във всичките си училища с най-голямо прилежание, с най-голяма грижливост и никакъв труд не трябва да се жали за основното му усвояване“. От цитираните думи става ясна основната идея, която е ръководила книжовника през целия му живот: той поставя акцент на родния език, който трябва да се изучава старателно от учениците, затова, за да разберат граматичните правила децата, примерите трябва да са взети именно от родния език.

Подобна насока имат думите на Манол Иванов, написани в изследването му „По историята на нашата граматическа терминология“ (Ivanov, 1906, с. 9). „Всеки може да си представи – пише авторът, какво е било положението на малките деца, които са били заставени да зубрят наизуст такива високонапишени и фразьорски дефиниции на граматиката, от които те сигурно нищо не са разбирали. От тука се обяснява и оня страх, оня респект пред граматиката, който съществува, току речи, и до днес в народа. Не за всекиго е достъпна тая наука. На този, който я усвои, дават прозвище граматик...“ В редовете личи както бащината загриженост, която авторът изпитва към децата, така и стремежът на учения, осмислил колко е трънлив пътят на науката и как той може да се направи по-достъпен и ясен за всеки, който иска да се учи.

Втората част на същото изследване е наречена „Терминология в областта на синтаксиса“ (Ivanov, 1906, с. 39). Още в началото М. Иванов спира вниманието си термина синтаксис, като прави преглед на дефинициите, дадени до този момент от други автори на учебници. Дефинициите са посочени в следния ред, под черта:

„*Ат. Илиев*: Синтаксис е един отдел от граматиката, в който се разправя как се употребяват думите за изказване мисли.

„*Д. Мишев*: Тази част от граматиката, която излага способности и правила за свързване и нареждане на думите в прости изречения и простите изречения в сложни, се нарича синтаксис или словосъчинение.

„*А. Теодоров*: Според особните неща, за които разправя граматиката, тя се дели на... синтакса или учение за свързването на думите, за да се изказват с тях мисли.“

След изредените дефиниции, последна, авторът е посочил своята дефиниция за синтаксиса като наука:

„*М. Иванов*: Синтаксисът е наука за изречението; той ни учи, какви изречения се образуват от думите, как се свързват и нареждат последните и каква служба и значение имат те в изречението“.

През 1901 г. Манол Иванов издава „Синтаксис на българския език за III и IV клас“. Учебникът предизвиква широк отзвук сред българската общественост и е приет добре от нея. Още в предговора към учебника авторът посочва следното: „В тази книга... съм усвоил основния принцип на Керна, който в изречението, най-важния синтактичен образ, изхожда от определения глагол. Това изхождане ми се вижда не само единствено научно, но и най-практично, защото всичко друго в изречението лесно се намира чрез питания, като се излезе от определения глагол, и по тоя начин лесно и основно се вниква в състава на изречението“.

Учението на немския учен Франц Керн е изключително популярна синтактична теория в България в началото на XX век. М. Иванов – един от привържениците на тази теория, също смята, че глаголът се представя като център на изречението. „Изречение е мисъл – пише М. Иванов, изказана с помощта на един определен глагол /бил той изразен или се подразбира/ (Ivanov, 1906, с. 1).

Малко по-надолу в учебника се пояснява, че „Определен глагол е дума, в която са изразени две неща: 1. Предмет /лице или нещо/ - това е глаголното лице и 2. Състояние или действие – това е глаголното съдържание.“

Анализирайки написаното, може да се посочи, че в центъра на изречението се поставя един определен глагол сказуемо, който е относително независим и „управлява“ останалите части на изречението, в това чисто и подлога.

Тези възгледи на автора могат да се открият и в негова статия, посветена на съгласуването на подлога със сказуемото: „Критически поглед върху съгласуването на подлога със сказуемото“. В нея М. Иванов отразява идеята, че „подложната дума“ се съгласува по лице, число, а понякога и по граматичен род със сказуемото, а не обратното, както се твърди в някои други граматики (напр. на Ат. Илиев, Д. Мишев и др.).

Така в центъра на всяко изречение стои глаголът, който е независим и управлява всички други части, вкл. подлога; те зависят от него, а не той от тях, както уточнява М. Иванов в една своя статия, посветена на съгласуването (именно на подлога със сказуемото, а не обратно).

От позицията на времето трябва да отчетем, че в учебниците на М. Иванов могат да се открият редица ценни моменти, които на фона на развитието на езиковедската мисъл през разглеждания исторически период, разкриват автора като изследовател със верен усет, а разработките му се открояват със систематизираност и задълбоченост на езиковедските изследвания. Учебниците са написани на език, който е близък на читателите, т.е. изложението на езиковия материал е достъпно както за учениците, така и за техните преподаватели.

През същия исторически период – края на XIX век и първите две десетилетия на XX в. твори и още един авторитетен автор – **Климент Карагюлев**. В неговите учебници по български език могат да се открият също интересни идеи, свързани с развитието на синтаксиса като наука и с изучаването му в училище. Климент Карагюлев е автор на „**Методика по български език в три части**“, издадена през 1901 г. в Пловдив. Учебникът съдържа: част I: Методика на граматиката; част II: Методика на четенето и словесния разбор; част III: Методика на писмените упражнения.

„**Методика по български език в три части**“ започва с предговор, в който авторът много правилно е насочил вниманието си към преподавателите и е открил тяхната огромна роля за преподаването на български език. Освен това той търси причините за „пословициния – както го нарича – неуспех по български език“ и доуточнява, че това се дължи на факта, че и за учителите са нужни добри пособия, за да могат да преподават добре. В предговора пише: „Докато разни автори, звани и незвани, се надварят със съставяне на разни учебници по български език, съвсем рядко се явяват ревнителите, които с трудовете си гледат да помогнат на преподавателите“.

Заемайки позицията на един от тези „ревнителите“ – книжовници, Климент Карагюлев приема присърце задачата си да подпомогне с издаването на подходящ учебник

задълбоченото изучаване и правилната употреба на българския език от учениците. Той правилно посочва и факта, че е нужна добра методическа подготовка на учителите и прилагането на подходящи методи в работата им. „Защото знание без метод – пише той, както и метод без знание са еднакво безсилни неща“. Затова предлага: „тези, които разбират от български език, да се позаинтересуват и с метода, по който най-добре да се преподава – да се поучат на методика“.

Климент Карагюлев познава добре написаните до сега учебници от български автори, откроява грешките, които се допускат и внимателно оценява нивото на развитието на методическата литература в България. Това го подтиква да потърси и представи на българския читател теоретични разработки, чрез които да попълни пропуската от методическа литература у нас през този период. Затова той сам определя първата част от учебника като „методическа христоматия“ и за нейна основа посочва методическата христоматия по преподаване на елементарна граматика на В. А. Зелинский – *Методически указания и образцовые уроки*.

В тази част от учебника Кл. Карагюлев подбира педагогически и методически статии на известни руски педагози, като „този отдел има за цел чрез думите на авторитетни методолози, да се разясни по-обширно значението, целта и задачата на обучението по граматика: методите на граматичното обучение, планът и ходът на граматичните работи, видовете граматически упражнения и пр.“

В следващите страници Климент Карагюлев спира вниманието си върху нуждата от добри примери, върху които децата да се упражняват и да търсят изучаваните езикови явления. Авторът пише, че „когато за основа на граматичните разсъждения се поставя нещо избран пример, с това се спечелва повече от половината работа, която предстои да се извърши“ (Karagulev, 1901, с. 1).

Разсъжденията на книжовника не спират до тук – насочен към обучението на добри учители, преподаващи роден език, в учебника Климент Карагюлев подробно обяснява как те да подбират добри примери за своите ученици. „Качеството на примерите – пише той, е от голяма важност за успешното разяснение и схващане на езиковите правила. От хубавите примери ние изискваме да отговарят на тези две главни условия:

1. Да бъдат целесъобразни – това, което има да се изучава в тях да изпъква „релефно“, да бие на очи и да привлича вниманието на учениците, а не да се губи измежду околната езикова материя;
2. Да бъдат „безукорно-хубави“ откъм езика и безукорно-добри откъм съдържание, да бъдат интересни както от външна, тъй от вътрешна страна.“

Вторият раздел на „**Методика по български език в три части**“ Климент Карагюлев нарича „практически“, защото в него авторът включва разработени образци, примери и планове на уроци. Този раздел представлява интерес за тогавашните учители, защото в него авторът е подбрал различни уроци, които съдържат разнообразни примери и упражнения. Целта на автора е да подпомогне обучението по български език, т.е. в учебните часове децата да имат пред себе си богат илюстративен материал, на базата на който да обмислят добре спецификата на изучаваното явление, определение и др.

Един от уроците, включени в Методиката е урок на тема „Разяснение на понятието изречение. Просто изречение и неговите части“. Важно е да се отбележи, че Климент Карагюлев напътства учителя да разяснява постепенно граматическата теория, т.е. последователно, стъпка по стъпка, да се запознават децата със специфичната материя на граматиката, след което учителят да ги подтикне сами да направят своите разсъждения. В урока учителят въвежда последователно термина „предмет“, след това подтиква децата да открият сами какво се говори за предмета. По този начин се разяснява значението на главните части в изречението: едната е предметът, за който се говори /подлогът/, и другата – която показва какво се говори за предмета /сказуемото/.

ИЗВОДИ

Учебниците по българска граматика, които се появяват през разгледания исторически период – края на XIX век и първите две десетилетия на XX в., са ценни не само като илюстративен документ за пътя, по който се развива българската филологическата мисъл. Те са и свидетелство за родолюбивите чувства и ярката гражданска позиция на следосвобожденския книжовник, който милее за българския език.

REFERENCES

Andreychin, L. (1986) From the History of Our Linguistic Construction, Ed. National education, Sofia (**Оригинално заглавие:** Андрейчин, Л. (1986) *Из историята на нашето езиково строителство*, Изд. Народна просвета, София).

Vachkova, K. (1998) To establish normativity in the morphology of the New Bulgarian literary language. Shumen: Altos (**Оригинално заглавие:** Вачкова, К. (1998) *За установяване на нормативност в морфологията на новобългарския книжовен език*. Шумен: Алтос).

Danova, N. (1994). Konstantin Georgiev Fotinov in the Cultural and Ideological and Political Development of the Balkans in the Nineteenth Century. BAS, Sofia. (**Оригинално заглавие:** Данова, Н. (1994). *Константин Георгиев Фотинов в културното и идейно-политическото развитие на Балканите през XIX век*. БАН, София).

Ivanov, M. (1906). On the History of Our Grammar Terminology // In: Periodical Journal, LXVII Book. Sofia. (**Оригинално заглавие:** Иванов, М. (1906) „По историята на нашата граматическа терминология“ // В: *Периодическо списание, LXVII книга*, София).

Ivanov, M. (1901) Bulgarian language syntax for grades III and IV. Sofia. (**Оригинално заглавие:** Иванов, М. (1901). *Синтаксис на българския език за III и IV клас*. София).

Piev, At. (1888). Syntax in the Bulgarian language, Plovdiv. (**Оригинално заглавие:** Илиев, Ат. (1888) *Синтаксис на българския език*, Пловдив)

Karagulev, Cl. (1901) A Methodology in Bulgarian in Three Parts, Plovdiv (**Оригинално заглавие:** Карагулев, Кл. (1901). *Методика по български език в три части*, Пловдив).